

УДК 338.9:658

**БАГАТОРІВНЕВІ ПОРІВНЯННЯ
СТАНУ ТА РОЗВИТКУ МАЛИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ****Кулиняк Ю.І.***Національний університет «Львівська політехніка»*

Досліджено стан та тенденції розвитку малих підприємств України, промисловості, як одного з найважливіших її секторів, і машинобудування як галузі промисловості. Визначено умови, що сприяють розвитку підприємницької діяльності шляхом оцінювання позиції України в рейтингу Doing Business та проведено міжнародні порівняння. Шляхом оцінювання даних державної реєстраційної служби України відзначено негативну тенденцію щодо реєстрації та припинення підприємницької діяльності за останні роки. Оцінено розвиток малих підприємств за рівнем зайнятості працівників, обсягом реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг), величиною фінансових результатів та рівнем рентабельності діяльності. Здійснено порівняльний аналіз вказаних показників малих підприємств з середніми та великими підприємствами України. Результати багаторівневого порівняння стану та розвитку малих підприємств в Україні є основою для поглибленого аналізу причин негативних тенденцій розвитку малих підприємств та пошуку актуальних шляхів підвищення ефективності їх діяльності.

Ключові слова: малі підприємства, середні підприємства, великі підприємства, розвиток малого підприємства, малі промислові підприємства, малі машинобудівні підприємства, Doing Business.

UDC 338.9:658

**MULTI-LEVEL COMPARISON OF THE STATUS AND
DEVELOPMENT OF UKRAINIAN SMALL ENTERPRISES****Kulyniak Y.***Lviv Polytechnic National University*

The state and tendencies of development the Ukrainian small enterprises, the hole industry as one of its most important sectors, and engineering as a branch of the industry, are analyzed. The conditions conducive to the development of entrepreneurial activities by estimating the position of Ukraine in the ranking of Doing Business and conducting international comparisons are determined. By assessing the data of the state registration service of Ukraine a negative trend of registration is marked with respect to registration and termination of business activity in recent years. The development of small enterprises for employment of employees, volume of sold products (goods, works, and services), the size of the financial results and the profitability level of activity have been evaluated. A comparative analysis of the indicators of small enterprises and indicators of medium and large enterprises in

Ukraine are carried out. The results of a multi-level comparison of the status and development of small enterprises in Ukraine is the basis for in-depth analysis of the reasons of negative tendencies of development of small enterprises and searching for relevant ways of improving the efficiency of their operations.

Keywords: small enterprises, medium enterprises, large enterprises, development of small enterprises, small industrial enterprises, small engineering companies, Doing Business.

Актуальність проблеми. Розвиток малого підприємництва, як важливий напрям сприяння насиченості ринку конкурентоспроможними товарами та послугами, створення нових робочих місць і зменшення рівня безробіття, є одним з важливих напрямів забезпечення розвитку економіки України.

В умовах зростання світової економічної конкуренції в Україні органи державної влади намагаються створити максимально комфортне середовище та сприятливий клімат для залучення інвестицій, допомагають бізнесу у виході на нові ринки збуту. Послідовно розробляється та реалізовується комплекс завдань з покращення ситуації у регуляторному середовищі шляхом спрощення відповідних процедур та їх чіткого нормування. Серед пріоритетів – питання щодо прийняття документів дозвільного характеру, скорочення переліку видів діяльності, які підлягають ліцензуванню, новації у сфері державного нагляду і контролю тощо.

Зазначені заходи здійснюються у контексті необхідності зменшення невиправданого тиску на малий бізнес з боку держави, впорядкування діяльності контролюючих органів, подолання існуючих бюрократичних перешкод, які стоять на заваді його належного розвитку [1].

Проте у сфері сприяння розвитку підприємництва в Україні продовжено практику попередніх років, коли реалізовувалися реформи, які покращували міжнародні рейтинги країни без забезпечення реальних процесів активізації підприємництва та відновлення національної економіки, тому проведення аналізу стану та тенденцій розвитку малих підприємств України є актуальним.

Аналіз останніх наукових досліджень. Проблемам, пов'язаних з розвитком малого підприємництва, його державною підтримкою в Україні, аналізу соціально-економічних наслідків цих процесів приділяє увагу З.С. Варналій [2], моделювання функціонування малих підприємств в умовах невизначеності ринкового середовища та розвитку малого підприємництва в регіонах України з метою підвищення ефективності управління розвитком малого бізнесу

державними та місцевими органами влади досліджує В.В. Вітліцький [3], оцінювання стратегії розвитку малого підприємництва в Україні представлено у працях Д.В. Ляпіна [4] та О.А. Кириченко [5], на проблемах удосконалення розвитку малого підприємництва в Україні акцентує увагу О.І. Тимченко [6].

Варто зауважити, що дослідження стану та тенденцій розвитку малого підприємництва здебільшого проводять на рівні підприємств певного виду економічної діяльності, без порівняння з тенденціями розвитку інших видів діяльності чи секторів економіки України. Це дає підстави говорити, що питання аналізу діяльності малих підприємств та їх вклад в розвиток економіки України, промисловості та галузі машинобудування досліджено недостатньо.

Метою статті є дослідження стану та тенденцій розвитку малих підприємств в Україні на трьох рівнях: загальнодержавному, промисловості, як одного з найважливіших секторів економіки країни, і машинобудування як галузі промисловості. Реалізація сформульованої мети зумовила необхідність виконання таких основних завдань дослідження: оцінити умови, що сприяють розвитку підприємницької діяльності в Україні, та провести міжнаціональні порівняння, оцінити кількість малих підприємств, рівень зайнятості працівників, обсяг реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг), рівень фінансових результатів та рентабельності діяльності, оцінити тенденції та причини, що їх зумовили.

Викладення основного матеріалу дослідження. В сучасних умовах розвитку економіки України увага органів державної влади приділяється стимулюванню розвитку підприємництва в Україні. З цією метою в Україні прийнято та відбувається практична реалізація ряду нормативних актів, зокрема законів України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» [7], розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми розвитку малого і середнього підприємництва на 2014-2024 роки» [8], «Про утворення територіальних органів Державної служби з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва» [9], регіональні та місцеві програми підтримки малого і середнього підприємництва.

За останні роки розвиток підприємництва в Україні відображає позитивну динаміку. Це підтверджують дані міжнаціонального рейтингу легкості ведення бізнесу «Doing Business» [10], підготовленого експертами Світового банку (рис. 1).

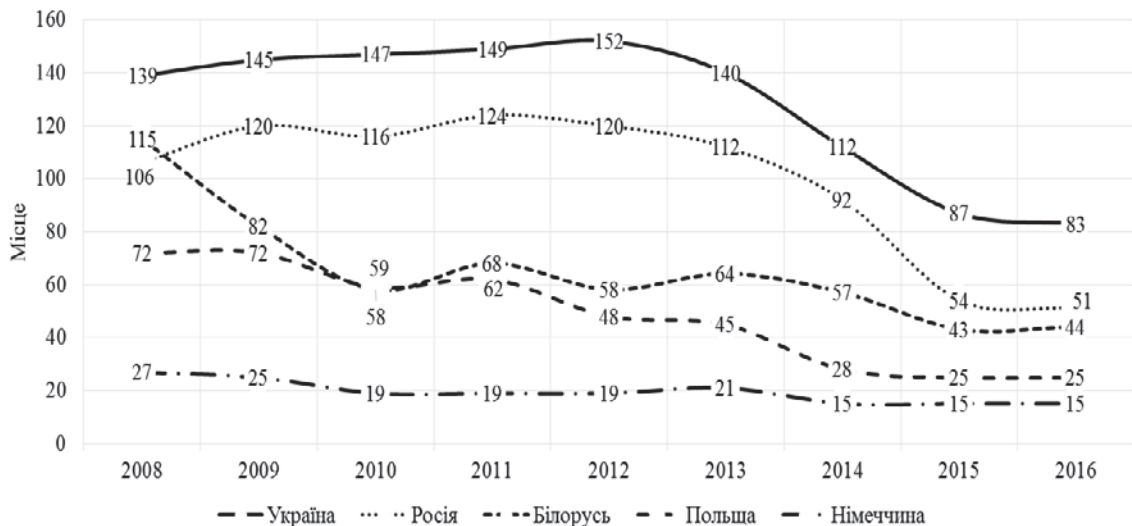

Рис. 1. Динаміка України у рейтингу «Doing Business» за 2008-2016 рр.

Джерело: складено автором на основі [10]

Варто зазначити, що рейтинг «Doing Business – 2016» ґрунтується на даних за друге півріччя 2014 р. та перше півріччя 2015 р., тому заходи, вжиті у 2015 р., знайдуть більш повне відображення у рейтингу «Doing Business – 2017». Судячи з опублікованого рейтингу, умови для зростання бізнесу покращились несуттєво, оскільки приріст становить тільки чотири позиції. Як відомо, чим вища позиція країни в рейтингу легкості ведення бізнесу, тим більш приваблива вона для інвестицій. За статистикою один пункт підвищення в рейтингу в середньому дає країні до 300 млн. доларів інвестицій. Автори дослідження вже другий рік змінюють методику, тому в рейтингу «Doing Business – 2015» Україна займає 87 місце (за старою методикою – 96), отже, результат наша країна покращила тільки на 4 позиції.

Навіть з таким результатом Україна випереджує лише Албанію, яка 97 у рейтингу, та продовжує відставати від Росії, Білорусі, Польщі тощо, а в загальному рейтингу легкості ведення бізнесу вона займає положення між Саудівською Аравією та Брунеєм. Дослідження показало, що ключовою реформою, яка сприяла підвищенню рейтингу України цього року, стало спрощення реєстрації бізнесу (згідно з даними «Doing Business», для реєстрації підприємства в Україні треба пройти 4 процедури, що триватимуть не більше семи днів).

Проаналізуємо основні індикатори, що визначили зростання рейтингу України за допомогою показника віддаленості від передового рубежу, який показує наскільки правовий режим конкретної країни віддалений від значень еталонної країни по конкретному індикатору. Чим вищий бал показника віддаленості від еталону, тим сприятливіше середовище в конкретній країні (табл. 1).

Таблиця 1. Динаміка України у рейтингу «Doing Business» за показником віддаленості від передового рубежу за 2010-2016 рр.

Показники (індикатори)	Роки						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Започаткування бізнесу	69,78	79,20	81,67	85,58	87,34	87,35	93,88
Дозвільна система у будівництві	4,00	14,67	14,67	16,78	62,92	61,34	61,36
Підключення до електропостачання	32,25	32,20	32,39	32,54	52,04	54,57	54,84
Реєстрація власності	51,29	47,46	47,87	55,87	68,21	69,03	69,44
Отримання кредиту	56,25	81,25	81,25	81,25	87,50	75,00	75,00
Захист прав інвесторів	40,00	40,00	40,00	40,00	40,00	53,33	53,33
Сплата податків	17,98	20,91	20,05	48,97	54,68	70,43	70,69
Зовнішня торгівля	48,29	50,38	48,80	51,00	53,44	63,81	63,72
Виконання зобов'язань за контрактом	67,19	67,19	67,19	67,19	66,25	57,11	57,11
Вирішення неплатоспроможності	9,85	8,52	9,61	9,38	8,83	31,17	31,05
Україна (загальний показник)	39,69	44,18	44,35	48,86	58,12	62,31	63,04

Джерело: складено автором на основі [10]

Загалом в Україні покращився показник віддаленості від передового рубежу, який у 2015р. становить 63,04% проти 62,31% у 2014 р. Позитивну тенденцію за даними рейтингу демонструють індикатори «Реєстрація власності», «Сплата податків» та «Започаткування бізнесу», за яким отримано високі 99,88%. Негативно впливають на загальне місце у рейтингу індикатори «Вирішення неплатоспроможності», «Захист прав інвесторів» та «Підключення до електропостачання».

Відзначаючи позитивні реформи в Україні щодо розвитку підприємництва та враховуючи зростання України в рейтингу легкості ведення бізнесу проведемо аналіз кількості суб'єктів господарювання, що розпочали чи припинили господарську діяльність в Україні за 2004-2014 рр. (рис. 2).

Рис. 2. Динаміка суб'єктів господарської діяльності в Україні за 2004-2014 рр.

Джерело: складено автором на основі [11]

Аналізуючи дані державної реєстраційної служби України та рейтинг легкості ведення бізнесу, можна виділити таку закономірність: чим нижча позиція України у рейтингу легкості ведення бізнесу – тим сприятливіші умови створення та функціонування юридичної чи фізичної особи підприємця. Динаміка зареєстрованих і тих, що припинили діяльність, юридичних осіб є позитивною, й у 2014р. становить відповідно 48305 од. та 19413 од. Загальну негативну тенденцію серед суб'єктів господарської діяльності визначили фізичні особи-підприємці, 535121 од. з яких у 2014р. припинили діяльність, при зареєстрованих 125076 од. Безумовно, що однією з найважливіших причин такого стану реєстрації суб'єктів господарської діяльності є проведення в Україні АТО.

Загалом за підсумками 2014 року, в Україні загальна кількість зареєстрованих суб'єктів господарської діяльності становить 7088543 од., зокрема 1503435 юридичних осіб та 5585108 фізичних осіб-підприємців. У порівнянні з 2013 р. спостерігається збільшення кількості зареєстрованих суб'єктів господарювання на 2,51%, при цьому найістотніше зросла кількість юридичних осіб (на 3,32%).

Проаналізуємо основні показники розвитку малих підприємств в Україні, в промисловості та машинобудуванні (табл. 2). У структурі вітчизняного підприємництва станом на 01.01.2015 р. частка малих підприємств становила 95,2%. Протягом 2010 – 2014 рр. цей показник не зазнав суттєвих змін. Вагомою є частка малих підприємств у промисловості та машинобудуванні (відповідно 88% та 81,6%).

Таблиця 2. Динаміка структурних показників діяльності малих підприємств в Україні за 2010-2014 рр.

Показники	Роки				
	2010	2011	2012	2013	2014
Кількість малих підприємств в Україні, од.	357241	354283	344048	373809	324598
Частка малих підприємств в загальній кількості підприємств, %, зокрема:					
- в Україні	94,3	94,3	94,3	95,0	95,2
- в промисловості	86,5	86,5	85,7	87,9	88,0
- в машинобудуванні	79,5	79,6	78,2	81,4	81,6
Частка малих підприємств у загальній кількості зайнятих працівників, %, зокрема:					
- в Україні	27,2	26,8	26,7	27,1	26,8
- в промисловості	11,7	11,3	11,1	11,8	11,8
- в машинобудуванні	7,6	7,2	7,2	8,1	8,2
Частка малих підприємств у загальному обсязі реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг), %, зокрема:					
- в Україні	16,9	15,2	16,0	16,5	16,9
- в промисловості	4,7	4,3	4,7	5,2	5,3
- в машинобудуванні	5,7	4,7	5,2	7,3	7,8

Джерело: складено автором на основі [12]

На малих підприємствах України у 2014 р. було зайнято 1686,9 тис. осіб, що становить 26,8% від загальної кількості зайнятих працівників на підприємствах України. В промисловості та машинобудуванні значення цих показників значно нижчі і становлять відповідно 11,8% та 8,2%. За аналізований період структурні показники зайнятості на малих підприємствах демонструють стабільну тенденцію.

Малі підприємства в Україні та промисловості не використовують повністю доступний кадровий потенціал, адже відповідно до даних Держстату України середня кількість найманих працівників на малому підприємстві становить 5 осіб (7 осіб на малих промислових підприємствах), тоді як на середніх та великих підприємствах працюють 169 ос. та 3853 ос. відповідно, а у промисловості – 226 ос. та 3664 ос.

Частка малих підприємств в обсязі реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) становить 16,9%, проте вона скорочується серед малих промислових та машинобудівних підприємств (відповідно 5,3% та 7,8%). За даними Держстату України станом на 01.01.2015 р. загальний обсяг реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) підприємствами України становив 120444,9 млн. грн., що на 3% більше порівняно з 2013 рр.

У 2014р. обсяг реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) малими підприємствами зріс на 5,18% і склав 34742,0 млн. грн., при цьому приріст спостерігався також у середніх і великих підприємств. Малі підприємства у промисловості демонструють приріст обсягів реалізованої продукції на 6,55%, проте у машинобудуванні обсяги скорочуються на 6,91%.

Фінансові результати є одним з найважливіших показників, який не лише відображає результати різних видів діяльності підприємств, а й наочно показує ефективність використання ресурсів (табл. 3).

Таблиця 3. Динаміка фінансових результатів підприємств України за 2010-2014 рр.

Показники	Роки				
	2010	2011	2012	2013	2014
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>
Чистий прибуток (збиток), млн. грн, зокрема:					
- великих підприємств	2825	59146,9	15203,6	8148,9	-204546,2
- середніх підприємств	30742,5	19244,6	34612	-1567,7	-206223,2
- малих підприємств	-19661,4	-10593,6	-14748,3	-29420,9	-179297,5
Чистий прибуток (збиток) промислових підприємств, млн. грн, зокрема:					
- великих підприємств	15787,9	33162,3	6409,1	4612,2	-95885,8
- середніх підприємств	-2752,6	117,8	-1564,4	-4800,1	-70387,8

Продовження таблиці 3

1	2	3	4	5	6
- малих підприємств	-1440,6	-1318,5	-2252,3	-3993,2	-12457,3
Чистий прибуток (збиток) машинобудівних підприємств, млн. грн, зокрема:					
- великих підприємств	3056,3	7117,4	6676,3	2566,2	-11909,6
- середніх підприємств	1145,8	3394	2609	92,7	-9245,8
- малих підприємств	2,8	128,2	-16,5	109,7	-1224,8
Частка прибуткових підприємств, %, зокрема:					
- великих підприємств	65	68,1	68,7	67,7	49,4
- середніх підприємств	61,6	64,1	64,3	63,7	61,4
- малих підприємств	57	63,5	63	65	65,7
Частка прибуткових промислових підприємств, %, зокрема:					
- великих підприємств	65,3	68,1	68,6	64,3	46,9
- середніх підприємств	55	57,6	59,8	59,3	56,7
- малих підприємств	57,3	61,2	60,8	62,7	63,3
Частка прибуткових машинобудівних підприємств, %, зокрема:					
- великих підприємств	73,6	89,7	79,6	69,6	39,4
- середніх підприємств	58,8	66,7	67	65,6	61,5
- малих підприємств	57,7	65	64,4	63,7	64,5

Джерело: складено автором на основі [12]

В Україні протягом 2010-2013 рр. частка прибуткових та збиткових підприємств не зазнавала істотних змін: 65 % становили прибуткові підприємства та 35 % – збиткові. Зазначене співвідношення зберігається також в розрізі великих, середніх та малих підприємств, лише в машинобудуванні найвищий відсоток прибуткових великих підприємств (у 2010 р. – 73,6 %, а у 2013 р. – 69,6 %) [13].

В Україні у 2014 р. у порівнянні з 2013 р. різко скоротилась частка великих прибуткових підприємств (на 18,3%) у економіці України, в промисловості на 17,4% та найбільше у машинобудуванні – на 30,2 %, крім того спостерігається скорочення частки середніх прибуткових підприємств. Варто відзначити зростання частки малих прибуткових підприємств у 2014 р. в економіці України (на 0,7 %), в промисловості (на 0,6%) та машинобудуванні (на 0,8%). Зазначимо, що цей показник зростав за весь аналізований період: від 57 % у 2010 р. до 65,7 % у 2014 р. в економіці України; від 57,3% у 2010 р. до 63,3 % у 2014 р. в промисловості та від 57,7 % у 2010 р. до 64,3 % у 2014 р. в машинобудуванні.

У 2014 р. вперше негативний фінансовий результат (сальдо) отримали усі види підприємств, причому в економіці України найбільше від'ємне сальдо отримали середні підприємства (206223,2 млн. грн.), а в промисловості – великі підприємства (95885,8 млн. грн.). Сукупне

негативне сальдо фінансового результату малих підприємств України у 2014 р. становило 179297,5 млн. грн. проти 29420,9 млн. грн. у 2013 р., проте у промисловості воно зросло від 3993,2 млн. грн. у 2013 р. до 12457,3 млн. грн. у 2014 р.

Проаналізуємо показники рентабельності підприємств України за 2010-2014 рр. (табл. 4).

У 2014 р. вперше спостерігаємо збитковість операційної діяльності середніх підприємств як в економіці України, так і в промисловості та машинобудуванні. Як негативну варто відзначити зміну аналізованого показника серед малих підприємств в економіці України: при рентабельності 2,2% у 2013 р. вони вперше у 2014 р. продемонстрували збитковість операційної діяльності з показником 17,9%, також вперше зафіксовано операційну збитковість малих машинобудівних підприємств.

Динаміку рентабельності (збитковості) діяльності малих підприємств України за 2010-2014 рр. наведено на рис. 3.

Таблиця 4. Динаміка рентабельності (збитковості) операційної діяльності підприємств України за 2010-2014 рр.

Показники	Роки				
	2010	2011	2012	2013	2014
Рентабельність (збитковість) операційної діяльності підприємств, %, зокрема:					
- великих підприємств	3,9	6,2	5,2	5	0,7
- середніх підприємств	5	6	5	3,2	-3,6
- малих підприємств	1,8	4,2	4,1	2,2	-17,9
Рентабельність (збитковість) операційної діяльності промислових підприємств, %, зокрема:					
- великих підприємств	4,3	5,7	3,9	4,1	5
- середніх підприємств	2,1	2,7	2,6	1,8	-2,5
- малих підприємств	1	1,6	0,7	-1,7	-7,3
Рентабельність (збитковість) операційної діяльності машинобудівних підприємств, %, зокрема:					
- великих підприємств	8	10	11,3	8,9	0,8
- середніх підприємств	5,6	8,7	8,4	3,9	-4,6
- малих підприємств	3,2	4,8	4	4,5	-7,7

Джерело: складено автором на основі [12]

За результатами аналізу рентабельності діяльності малих підприємств за 2010-2014 рр. виявлено більш негативну тенденцію, оскільки у 2014 р. в економіці України їх збитковість становила загрозливі 26,5%. Відмітимо, що збитковість малих машинобудівних підприємств є найнижчою (10,6%).

Рис. 3. Динаміка рентабельності (збитковості) діяльності малих підприємств України за 2010-2014 рр.

Джерело: складено автором на основі [11]

Висновки. Міжнародне порівняння умов, що сприяють розвитку підприємництва, засвідчило позитивні зміни України в рейтингу легкості ведення бізнесу, а визначальним фактором його зростання стало спрощення реєстрації бізнесу, проте на практиці за останні роки кількість суб'єктів господарювання, що припинили діяльність перевищує кількість зареєстрованих суб'єктів (наприклад, у 2014 р. на одного зареєстрованого суб'єкта господарювання припадало понад три суб'єкти господарювання, що припинили діяльність).

Аналіз структурних показників стану малих підприємств, показав, що незважаючи на їх велику частку в економіці України соціальна користь від малого підприємництва невелика: в промисловості та машинобудуванні вони забезпечують робочими місцями невелику чисельність населення (тільки 11,8 % та 8,2 % відповідно); частка в обсязі реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) також незначна (відповідно 5,3 % та 7,8 %).

Оцінювання фінансових результатів малих підприємств та операційної рентабельності за 2010-2014 рр. показало різнонаправлені тенденції зміни цих показників. До позитивної тенденції слід віднести постійне зростання частки прибуткових малих підприємств, як в економіці України, так і в промисловості та машинобудуванні, проте з іншої боку – рівень рентабельності операційної діяльності малих підприємств в порівнянні з середніми та великими є найнижчим, а у 2014 р. серед малих підприємств зафіксовано збитковість операційної діяльності, показник якої суттєво вищий порівняно з іншими видами досліджуваних підприємств.

До перспектив подальших досліджень слід віднести проведення поглибленого аналізу факторів, що спричинили виявлені негативні тенденції розвитку малих підприємств України та пошук актуальних шляхів підвищення ефективності їх діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аналітичний звіт про стан і перспективи розвитку малого та середнього підприємництва в Україні. [Електронний ресурс] – К.: Державна служба України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва, 2014. Режим доступу: <http://www.dkrp.gov.ua/>.
2. Варналій З.С. Пріоритети вдосконалення державної політики розвитку малого підприємництва в Україні / З.С. Варналій, Т.Г. Васильців, Д. С. Покришка // Стратегічні пріоритети. - 2014. - № 2. - С. 49-54.
3. Вітлінський В.В. Моделювання та управління розвитком малого підприємництва / В.В. Вітлінський, О.В. Піскунова // Вчені записки : збірник наукових праць. – Київ : КНЕУ, 2012. – Вип. 14. – Ч. 1.– С. 261-268.
4. Ляпін Д.В. Основні моделі розвитку малого підприємництва в Україні / Д.В. Ляпін // Стратегічні пріоритети. – 2011. – № 3(20). – С. 90-95.
5. Кириченко О.А. Стратегія розвитку малого та середнього бізнесу в Україні / О.А. Кириченко // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 1 (79). – С. 103–118.
6. Тимченко О.І. Проблеми та перспективи розвитку малого підприємництва в регіонах України / О.І. Тимченко // Ефективна економіка. – 2015. – № 6.
7. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22.03.2012 № 4618-VI.
8. Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми розвитку малого і середнього підприємництва на 2014-2024 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.08.2013 № 641-р.
9. Про утворення територіальних органів Державної служби з питань регуляторної політики та розвитку підприємства: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.08.2012 № 540-р.
10. Doing Business 2016 // Офіційний інтернет-ресурс Світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/rankings>
11. Інформація щодо кількості реєстраційних дій, проведених державними реєстраторами в Україні станом на 01.01.2015 року: Департамент державної реєстрації України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ddr.minjust.gov.ua/>
12. Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємства за 2014 р.: статистичний збірник. Державна служба статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>.
13. Кіндрацька Г.І. Стан і тенденції розвитку великих, середніх та малих підприємств реального сектору економіки України: порівняльний аналіз динаміки / Г.І. Кіндрацька, Ю.І. Кулиняк // Проблеми економіки та управління: Збірник наукових праць / Національний університет «Львівська політехніка».–Львів., 2015.–Вип. 815. – С. 51–62.